

Сухомлинов О.М. „Молода Польща” як антипозитивістська альтернатива: специфіка еволюції літературного процесу // Актуальні проблеми слов'янської філології. – Ніжин, 2007. – С. 143 – 148.

Доц. к. філол. н. Сухомлинов О.М.
(Інститут славістики Польської Академії наук, Варшава)

“Молода Польща” як антипозитивістська альтернатива: специфіка еволюції літературного процесу.

Модернізм як естетичне явище мав революційний характер у світовій культурі, саме тому цій проблемі присвячується багато уваги в сучасному літературознавстві. Митці, сповідуючи нові ідеали, рішуче протиставляли власні художньо-естетичні доктрини і концепції пануючій традиції. Період модернізму позначений пошуками нових шляхів розвитку мистецтва. Складність даного явища полягає в тому, що в національних літературах модернізм набував нові риси, реформуючись у специфічні течії, створюючи якісно нові напрямки та філософсько-естетичні концепції.

Література періоду модернізму, з перспективи 1-го десятиліття ХХІ століття, виглядає як рід мистецтва, що вдало окреслив своєрідні риси епохи і вміло закріпив власний тип емоційності, вразливості та художньої свідомості [2; 16]. Поява “новітнього” мистецтва була викликана цілою низкою чинників. Передусім це була своєрідна реакція на традиціоналізм, позитивізм і натуралізм. На тлі урбанізації та індустріалізації література, де домінували прозові твори, мала майже невиразний характер і втрачала художньо-мистецьку цінність.

Невідповідність реального життя і пропагованих цінностей позитивістської літератури була причиною дезорієнтації молоді. Представники позитивістського руху концентрували свою увагу здебільшого на еволюційному розвитку суспільства. Реакцією на такий стан речей був так званий “модерністський бунт”.

Важливим чинником, що сприяв підтриманню та розвитку нових тенденцій у мистецтві та декадентських настроїв у середовищі молодого покоління, як відзначає польська дослідниця *Марія Подраза-Квятковська*, було переконання у неможливості здобуття незалежності поневоленої Польщі без боротьби.

По-різному це нове мистецтво називали і визначали: *модернізм, неоромантизм, символізм, мистецтво декадансу* або просто *мистецтво молодих*. Епоха модернізму характеризується “чисельним вторгненням різноманітних -ізмів, раніше їх число доходило до вісімнадцяти” [1; 24].

В одному з номерів журналу “*Світ*”, що видавався у Львові на початку ХХ століття, стверджувалося, що “*Молода муза*” як одна з ланок модерністських організацій Європи репрезентує “відомий в інших народів напрямок декадентський, символістичний, модерністський, естетичний – і як там ще його всіляко називають” [5; 62].

Як бачимо, в той час ще не було чіткої диференціації цих понять і термінів, різні автори і самі митці вкладали в них різний зміст і по-різному їх тлумачили.

У радянському літературознавстві, починаючи з 1957 року, з'являється тенденція розрізняти терміни “*декаданс*” і “*модернізм*”. Декаданс визначався як нереалістичне мистецтво кінця ХІХ початку ХХ століття, а модернізм – мистецтво 20 – 60-их років ХХ століття. Українські літературознавці стверджували, що модернізм – це загальна назва різноманітних напрямків. Одночасно вказувалося на спорідненість модернізму з декадентством як самостійною течією в літературі, мистецтві і культурі [6; 19].

Лише в 1990 році В.Лесин слушно відзначив, що “*риси декадентства виявлялися в символізмі, акмеїзмі, футуризмі, дадаїзмі, сюрреалізмі та інших літературно-мистецьких школах, течіях і напрямках, об'єднаних пізніше загальною назвою “модернізм”*”. [4; 27]

Д. Затонський у статті “*Що таке модернізм?*” зазначає, що слово *модернізм* вказує лише на новизну явища.

Дотримуючись тверджень В. Лесина і Д. Затонського в подальшому розгляді лірики “*Молодої Польщі*”, будемо вважати термін “модернізм” загальною назвою різноманітних течій і напрямків кінця ХІХ початку ХХ століття.

Початковою фазою модернізму, на нашу думку, можна вважати суміш старих принципів позитивістської, реалістичної і натуралістичної літератури та декадансу як песимістичної концепції світосприймання і пригніченого душевного стану.

Бажання бути неординарними, залишитись особистістю властиве польським і українським модерністам, цим і пояснюються творчі пошуки нових форм і стилів.

Потужним джерелом і певним каталізатором, що визначав шляхи розвитку модерністської меланхолії, була філософська концепція А.Шопенгауера. Згідно з його формулою, світ має бути великою мистецькою лабораторією, людство – суспільством митців; мистецтво є єдиною

реальністю і єдиною формою існування. Світ, в якому існує людина, по своїй формі і суті має цілком негативний характер, і кращим не може бути.

Шопенгауер розглядав людину як маріонетку, що має “*власне нутро*” і тримається лише завдяки ниткам. Саме на “*власному нутрі*”, на внутрішньому світі концентрували свою увагу модерністи.

Творчість модерністів Заходу стає прикладом для наслідування і переосмислення. *Бодлер, По, Демель, Рембо, Уайльд, Малларме* стають символами нової епохи.

Естетична теорія символізму базувалася на філософських засадах про те, що оточуючий світ людини є символом справжнього буття. Завданням поезії було пізнання істини, спроба відображення не через опис чи розповідь, а за посередництвом символу та інших літературних засобів (внутрішній пейзаж, онірична техніка, проведення паралелей), які мають поступово розкривати таємниці світу, психіки людини, підсвідомості.

Символісти прагнуть виразити “невиражальне”, за допомогою багатозначного символу розкрити внутрішній світ, відобразити психічний стан і внутрішню атмосферу.

Формальні досягнення французьких художників дали початок імпресіоністичній техніці в літературі. Психологізація, забарвленість і пленерність були головними засобами передачі миттєвих і слабо усвідомлюваних вражень, відчуттів і переживань.

Песимістично-декадентська лірика не завжди мала пасивний характер. Іноді пануюче у світі зло викликало анархічно-знищувальні настрої. “Модерністський бунт” набуває „*прометейсько-конрадівського*” характеру. [1; 72]

Мистецтво кінця XIX століття мало на меті оточити людину красою. Тому цілком зрозумілим є той факт, що зміна концепції бунту породила новий напрямок модерної літератури – експресіонізм. В основу даного напрямку були покладені філософські постулати про те, що світ має подвійну структуру, а сенсом життя є постійна боротьба духу і матерії, добра і зла, темряви і світла, волі і залежності; домінувала філософія Ніцше. Поет-експресіоніст є захисником позитивних цінностей.

Наступним етапом був неокласицизм. Аналіз модерністського “класицизму” дозволяє стверджувати, що це явище мало широке значення і трактування. Термін “класичний” розумівся як стародавній, досконалий, що наслідує старовину, згідний з правилами, типовий, традиційний, гармонійний. Класицизм, як напрямок модернізму, поділявся на парнасізм (виділявся домінуванням формалізму), власне формалізм і суто молодопольську течію *францисканізм* (ґрунтувався на філософських поглядах Св. Франциска з Асизького).

Згідно з твердженнями сучасних істориків літератури, кінець XIX початок XX століття – це період винятково інтенсивного розвитку поезії. “*Товінь поезії і поетів*” обумовлена тим фактом, що поети нової генерації “*Молодої музи*” і “*Молодої Польщі*” були натхненні здобутками західноєвропейського мистецтва і намагалися впровадити їх до національної літератури. Культ традиціоналізму, позитивізму і реалізму змінювався зацікавленістю сферою духовного життя і внутрішнього світу людини як особистості.

Аналізуючи лірику періоду модернізму в Польщі та в Україні, переважна більшість дослідників концентрує увагу на символізмі, декадансі, імпресіонізмі, експресіонізмі та неокласицизмі, бо саме ці напрямки домінували в національних літературах [1; 57].

Отже, можна стверджувати, що терміни *англійський, французький, бельгійський, польський, український модернізм* вказували не тільки на новизну тенденцій, передусім наголошували на наявності специфічних національних рис, що на рівні мотивів проявлялися в темі, образах, красвидах, тобто у художньому світі.

Останнє десятиліття XIX століття – це період творчої активності покоління позитивістів (*Боєслав Прус, Еліза Ожешико, Марія Конопницька*) і одночасно початок творчої діяльності поетів-модерністів (*Казимир Пиєрва-Тетмайєр, Антоні Лянге, Ян Каспрович, Анджеї Немойєвський*).

Позитивістська програма, що сповідувала громадський солідаризм, зайшла у глухий кут. Позитивістські ідеали були далекі від норм і потреб, пануючих у суспільстві.

Стрімкий розвиток науки (теорія походження видів Дарвіна, основи генетики, що були сформульовані Менделем, відкриття закону збереження енергії) призвів до революційної зміни поглядів на світ, його суть і місце в ньому людини.

Позитивістський культ змінюється зацікавленістю духовним життям, а громадська активність поступається боротьбі за автономію особистості.

Польський позитивізм, як вважав літературознавець К. Вика, мав подвійне обличчя. Офіційно це була оптимістична і „*активістська*” доктрина з певними елементами реалізму, але в її снові лежав філософський натуралізм з песимістичними настроями [3; 8]. Можна стверджувати, що поява модернізму в польській літературі не була раптовою, витоки модерністського песимізму знаходяться саме в національному позитивізмі.

Масове зацікавлення новими тематичними й формальними здобутками західноєвропейської культури виникло приблизно в 1890 році, коли розпочали творчу діяльність видатні поети “Молодої

Польщі”. Молода генерація безпосередньо відчула наслідки кризи позитивістської філософії, громадської ідеології та естетики.

1880 – 1890 роки – це був період біологічного й духовного дозрівання молодого покоління і час надзвичайно активних дискусій щодо майбутньої моделі польського позитивізму. Цей період найчастіше називають “антипозитивістським зломом”. Різнобічна критика, як з боку самих позитивістів, так і їх супротивників, піддавала сумніву цінність позитивістського пізнавального оптимізму, концепцію гармонійного еволюційного розвитку світу і суспільства, раціоналістичних основ і доктрин тенденційності в літературі. Ці підстави не відповідали реаліям у переповненому суперечностями і класовим антагонізмом у суспільстві. Доробок тенденційної позитивістської літератури, де марно було шукати справжнього художнього твору, виявив всю свою ілюзорність, навіть штучність [2; 4-5].

80 роки ХІХ століття – це поетичний старт багатьох молодопольських митців: *Антоні Лянге, Вацлав Роліч-Лідер, Франтішек Новицький, Зенон Пиесмицький-Міріам, Казимир Пиєрва-Тетмайєр, Ян Каспрович, Анджей Немойєвський*. Новітність і відмінність лірики перших творів поетів полягає в протесті проти лояльності та політичної розсудливості старого покоління. Поетика і художні засоби ще були дуже близькі до позитивістських: стиль, переконуючо-розповідний, базувався на перифразах, контрастах, риторичних запитаннях. Головним завданням було протиставлення “молодих” і “старих”. Лірика молодопольської генерації 90-их років ХІХ століття – це “література антипозитивістського зламу”.

Громадська тематика в ранній ліриці Яна Каспровича і суто мистецька у Вацлава Роліча-Лідера засвідчували існування двох течій в “Молодій Польщі”: одна бере на себе громадські обов’язки – “романтично-службова” і друга, спрямована на модернізацію і європеїзацію польської літератури, – “європейсько-визвольна”. Аналізуючи загальну ситуацію в літературі, Марія Подраза-Квятковська виділяє два напрямки: “європейський” (нова генерація) і “підпорядкований ідеалам незалежності”, що висував на перший план справи своєї країни. Найкращі митці “Молодої Польщі” зазвичай поєднували обидва візії: приймали тематику позбавленого волі народу та рідного краю, але водночас намагались утримати польську літературу на рівні з іншими, політично щасливішими народами Європи, не відступаючи від нових сміливих ідей та новаторських експериментів. Отже, національні мотиви мали місце в творчості кожного з представників польського модернізму.

Починаючи з 1890 року до 1918 тенденція європеїзації і модернізації домінувала в польській літературі, тому цей період прийнято називати “Епохою Молодої Польщі”.

Говорячи про це об'єднання, можна стверджувати, що польський модернізм мав естетично-бунтівний характер по відношенню до позитивістів.

Перші кроки “Молодої Польщі” були позначені боротьбою з представниками “старої літератури”, в якій домінувала творчість *Елізи Ожешко, Болеслава Пруса, Хенрика Сенкевича*. Молоді висловлювалися проти натуралізму, за філософські рефлексії, психологічні оповідання, екзотичну і “настроєву” лірику, яка “оперує символічними образами”. Проголошували гасла індивідуалізму і художньої свободи, але боронилися від звинувачень про брак патріотизму.

У 1898 році журнал “*Życie*” став рупором польського модернізму; редактором цього журналу стає *Станіслав Пшибишевський*, який приїхав до Кракова безпосередньо з модерністського середовища Берліна. У молодопольському середовищі цього митця сприйняли як людину-легенду. Саме Станіслав Пшибишевський був джерелом натхнення для нової генерації.

Після появи статті “*Confiteor*” і “*За “нове” мистецтво*”, Пшибишевський стає символом та ідеологом модерного польського мистецтва. “*Confiteor*” – це типова програма-маніфест: агресивна, провокуюча; проголошувала індивідуалізм, незалежність мистецтва від будь-яких громадських обов'язків [2; 32]. Стаття “*За “нове” мистецтво*” більш детально обґрунтовує засади польської модерні.

“*Молода Польща*” не була літературною школою, вона була рухом, і той рух мав різні фази. Двадцять вісім років існування “Молодої Польщі” – це період злетів і падінь, випробувань і досягнень. Криза в таборі позитивістів, крах філософських підстав попередньої епохи визначили подальший розвиток свідомості молодого покоління і шляхи еволюції національної літератури.

Я. Каспрович, А. Лянгє, З. Пшесмицький, Ф. Новицький, А. Немойєвський, К. Пиєрва-Тетмайєр, С. Пшибишевський, інтелектуальне і духовне дозрівання яких відбувалося в атмосфері культу знань, сприймали занепад позитивізму як трагедію всіх поколінь. Митці втратили віру в науку, філософію і моральність.

Криза позитивізму була для старшої формації молодопольської генерації вирішальним чинником, який визначав ідеологічне обличчя, естетичні погляди, тип емоційності модерністської літератури. Почуття філософсько-морального розчарування, зневіра й недовіра, депресія породили польський декаданс. Цей термін на польському ґрунті позначав стан зневіри у розвиток культури.

Декадентські мотиви поєднувалися з символістською технікою. У польській модерністській ліриці часто зустрічаються символи, що виражають песимістично-декадентські настрої: зламані,

нездатні до польоту крила, самотній мандрівник, який часто іде “в нікуди” по каміннях або пустелі, пейзаж пустий, нерухомий, атмосфера душна і гнітюча, згаслі кратери, руїни.

Великий вплив на формування саме таких настроїв серед молодого покоління мала філософія *Шопенгауера*.

Своєрідним конгломератом (декаденство, символізм і традиції національної літератури) є творчість польських модерністів кінця XIX століття.

Серед особливостей, властивих поколінню модерністів, слід відзначити зацікавленість есхатологією, чому в більшій мірі сприяла філософія і культура Сходу. Але захоплення екзотичними східними віруваннями і традиціями були лише епізодом в історії “Молодої Польщі”. Більш популярною була тема Татрів. Культура, звичаї, музика, легенди *гуралей* (польська етнічна група в Татрах) вважалися найдосконалішим прикладом для наслідування. Польські Татри є лейтмотивом лірики польських модерністських митців.

“*Легендарний король Татрів*”, саме так часто називають Яна Каспровича, був одним із головних співців гірської і *гуральської* культури й органічно поєднував нову техніку і фольклорні традиції.

Багатство природи, гама кольорів красвидів були стимулом для митців, які принесли з собою в польську літературу імпресіонізм. Як стверджують літературознавці, імпресіонізм не функціонував у ліриці “Молодої Польщі” як самостійний напрямок, але визначав специфіку поетики. Імпресіоністична поетика, пам’ятаючи про досвід видатних художників, фіксує миттєві враження на тлі психологізованого пейзажу. З часом в молодопольській ліриці можна зауважити гіперболізацію, образний гігантизм, контрастність, символи і метафори різних культур, елементи фантастики. Це свідчило про початок формування експресіонізму, на якому позначився вплив німецької школи.

Молодопольський експресіонізм характеризується потужною інтенсивністю, тому його часто називають “*експресіонізмом крику*”. Експресіонізм відмовляється від порядку та гармонії, естетичних цінностей, набуває “гострого естетизму”, і саме цим відрізняється від символізму [2; 74-75]. Вирішальним етапом для нової генерації був 1905 рік. Революційні події у Петербурзі перекинулися на польські землі. Страйк у Варшаві, розстріли робітників, хвилі протестів у всьому польському королівстві – ці події тривали два роки і увійшли в історію як революція 1905 – 1907 років. Розглядуваний період був позначений підвищенням *літературного активізму*. Митці мушили стати на бік свого народу і бути виразниками суспільних ідей. Модерністи пишуть ряд віршів революційного характеру, передаючи настрої народу.

Повернення до традиції та античності є доводом того, що “Молода Польща” вступає у фазу неокласицизму. Виразником класичних ідей був журнал “*Museion*”.

Неокласиків об’єднувало переконання про високе призначення мистецтва, культ форми твору, прихильність до рідкісних і складних структур вірша, а також пошуки натхнення в мистецтві античності. Класицизм поєднувався з ренесансним культом життя і підсилювався філософією Ніцше.

За двадцять вісім років польські модерністи пройшли складний, бурхливий і в той же час цікавий шлях від натуралізму і декадансу до неокласицизму. Молодопольська генерація зайняла переважаюче місце у порівнянні з позитивістами і своєю творчістю створила *epochu Młodej Polski*.

ЛІТЕРАТУРА

1. M. Podraza-Kwiatkowska, *Literatura Młodej Polski*, Warszawa 1992, 352 s.
2. I. Sikora, *Antologia liryki Młodej Polski*, Wrocław 1990, 390 s.
3. K. Wyka, *Modernizm Polski*, Kraków 1959, 340 s. 8
4. Лесин В. Декаданс // Українська літературознавча енциклопедія у 5 т., Т. 2. – К., 1990. – С. 27.
5. Світ. – Львів, 1907, – № 1. – 62 с.
6. Словник літературознавчих термінів / В. Лесин, О. Пулинець. – Київ: „Радянська школа”, 1971. – 360 с.